

M E S N E D

İlahiyat Araştırmaları Dergisi
The Journal of Theological Studies

ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>

Cilt/Vol. 15, Sayı/Issue 1, Haziran/June 2024

Ferşî Kırâat Farklılıkları Bağlamında Bazı Ku'rân Meâllerinin Mukayeseli Tahlili

Comparative Analysis of Some Qur'an Translations in the Context of Farshy Recitation Differences

10.51605/mesned.1483919

Fatih ÇELİKEL

0000-0002-5301-3046

fatihce81@hotmail.com

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Hatay/Türkiye

Dr., Ministry of National Education, Hatay/Türkiye

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi: 14.05.2024

Date of Submission: 14.05.2024

Kabul Tarihi: 26.06.2024

Date of Acceptance : 26.06.2024

Yayın Tarihi: 30.06.2024

Date of Publication: 30.06.2024

Benzerlik Taraması: Evet, Turnitin

Plagiarism Checks: Yes, Turnitin

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Atıf/Citation: ÇELİKEL, Fatih. "Ferşî Kırâat Farklılıkları Bağlamında Bazı Kur'ân Meâllerinin Mukayeseli Tahlili / Comparative Analysis of Some Qur'an Translations in the Context of Farshy Recitation Differences". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/The Journal of Mesned of Theological Studies*, (Haziran 2024-1): 68-85. <https://doi.org/10.51605/mesned.1483919>.

Comparative Analysis of Some Qur'an Translations in the Context of Farshy Recitation Differences

Summary: One of the elements that enrich the meaning of the verses of the Quran is the differences in recitation. Recitation differences are not all of the same type. Some of these simply consist of different pronunciations that affect the phonetic structure of the words. Some of them cause meaning changes beyond phonetic differences. In the literature, the first of these is characterized by the concept of *usûl* and the second by the concept of *farshy*.

Translations are compiled in order to bring the meaning of the Qur'anic verses to large audiences. Translation writers especially appeal to the masses who cannot understand the Quran because they do not know Arabic, and aim to help these people understand the Quran. Translation studies have been gaining increasing momentum in the last century. It is a very important issue to pay attention to the diversity of meanings arising from the differences in recitation in the transcribed meanings.

In this study, it was tried to examine how much attention was paid to the difference in recitation in certain meanings made in the last century. For the analysis, the translations of Ismail Hakki from Izmir, Hasan Basri Cantay, Omer Nasuhi Bilmen, Elmalili Hamdi Yazir, which can be considered as the early period, were preferred, and among the recent period translations, the translations of Suleyman Ates, the Presidency of Religious Affairs and Mustafa Okuyan were preferred. The aim of the study is to reveal to what extent the diversity of meanings resulting from recitation differences is reflected in the meanings. Comparative analysis method was used in the study. In the study, other translations were also examined when necessary and possible. At the end of the examination, it was generally seen that most of the translations did not include the diversity of meanings resulting from differences in recitation. For example, the fourth verse of the Surah al-Fatiha is generally given as "the owner of the day of judgement" in the translations, and the difference in recitation in the verse meaning *مَلِك* (ruler, king) is not taken into consideration. The exception to this is Hasan Basri Cantay. By translating the said part into Turkish as "the owner and ruler of the day of religion", he reflected the meaning resulting from the difference in the relevant recitation. The one hundred and sixth verse of Surah al-Baqarah is mostly translated as "Whatever We abrogate or cause to be forgotten from a verse" and similar expressions. The diversity of meanings arising from the different recitation of the verse as *نَنْسَاهَا* "ertele-di" is reflected in some meanings. In the translation prepared by the Presidency of Religious Affairs, one of them, the section in question is translated as "If we annul the provision of any verse or cause it to be forgotten (or postpone it)". Ismail Hakki from Izmir also reflected the difference in meaning with a similar expression. There is a different qiraat in the form of *السَّلَام* in the two hundred and eighth verse of the Surah al-Baqara. This difference is reflected in the translations in three ways. The first approach preferred to reflect the meaning of submission resulting from the recitation of *السَّلَام*, the second approach preferred to reflect the meaning of peace arising from the recitation of *السَّلَام*, and the third approach preferred to reflect both meanings in its meaning. For example, Süleyman Ateş translated the relevant section as "O believers, enter Islam (or peace) all together."

At the end of the study, it was determined that Ismail Hakki from Izmir and Hasan Basri Cantay included relatively more differences in recitation. It has been observed that Mehmet Okuyan focuses on different interpretations of the relevant verse rather than the variety of meanings resulting from the difference in recitation. It has been observed that Suleyman Ates sometimes touches on the difference in recitation, sometimes in the section where the verse is explained. Similarly, it has been observed that Elmalili Hamdi Yazir sometimes includes the difference in meaning, which he does not include in the

meaning, in the section where he interprets the verse. It has been observed that the difference in recitation is mostly not included in the translation prepared by the Presidency of Religious Affairs. The determined results have shown that not including the richness of meaning resulting from the difference in recitation is a deficiency in terms of translations, and this issue should be taken into consideration in the translations. In this context, it was thought that it would be very useful to compile a different explanatory translation that focuses especially on the differences in recitation.

Keywords: Recitation, Tafsir, Quran, Translation, Farshy, Usûl.

Ferşî Kırâat Farklılıkları Bağlamında Bazı Kur'ân Meâllerinin Mukayeseli Tahlili

Öz: Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın sonsuz ilminden süzölmüş, evrensel mahiyete sahip ilâhî bir kitaptır. Kur'ân âyetlerinin anlam dünyasını genişleten farklı unsurlar bulunmaktadır. Kur'ân'ın evrensel ve ilâhî mahiyetine ilaveten zengin bir dil olan Arapça ile nâzil oluşu, âyetlerin anlamlarının oldukça çeşitlenmesini sağlayan hususlardandır. Kur'ân âyetlerinin anlamını zenginleştiren bir başka unsur ise kırâat farklılıklarıdır. Kırâat farklılıkları, Kur'ân'daki bazı lafızların okunuşlarındaki ihtilafı ifade eder. Genel olarak Kur'ân lafızlarının okunuş keyfiyeti kırâat ilminin konusuna girmektedir. Kırâat ilminin konusuna giren kırâat farklılıkları aynı türden değildir. Bunlardan bazıları basitçe kelimelerin fonetik yapısını etkileyen farklı telaffuzlardan oluşmaktadır. Bazılarıysa fonetik farklılıkların ötesinde anlam değişikliklerine neden olmaktadır. Literatürde bunlardan birincisi usûl, ikincisi ise ferş kavramıyla nitelendirilmektedir. Usûl: Kur'ân'da belli bir düzen ve sistem dâhilinde bulunup genelde anlamı etkilemeyen, ferşî farklılıklar ise düzensiz ve sistemsiz olup dağınık şekilde olan ve genelde anlamı değiştiren kelimelerdir.

Meâl, Kur'ân âyetlerinin bir başka dile yaklaşık olarak çevrilmesi anlamına gelir. Meâl olgusu kendini daha çok son yüzyılda göstermekte ve bu bağlamda çok çeşitli meâller telif edilmektedir. Telif edilen bu meâllerin genel amacının Kur'ân âyetlerinin anlamını geniş kitlelere ulaştırmak olduğu söylenebilir. Meâl yazarlarının öncelikli hedef kitlesi genellikle Arapça bilmedikleri için Kur'ân'ı anlayamayan kesimlerdir. Bilhassa bu kesime hitap eden meâl yazarlarının en önemli görevi, Kur'ân âyetlerinin anlam zenginliğini meâllerine yansıtmaştır. Söz konusu anlam zenginliğinin meâllere yansıtılmasının yollarından biri incelenen âyetlerde yer alan kırâat farklılıklarını dikkate almak ve muhtemel anlam değişikliklerine yer vermektir. Dolayısıyla meâl yazarlarının gözden uzak tutmaması gereken önemli konulardan biri anlam çeşitliliğine yol açan kırâat farklılıklarıdır.

Bu çalışmada son yüzyılda kaleme alınan meâllerde kırâat farklılığından kaynaklanan anlam çeşitliliğine ne oranda dikkat edildiği incelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu inceleme için erken dönem sayılabilecek meâllerden İzmirli İsmail Hakkı, Hasan Basri Çantay, Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen'in meâlleri tercih edilmiştir. Yakın dönem meâllerden ise Diyanet İşleri Başkanlığı, Süleyman Ateş ve Mehmet Okuyan'ın çalışmaları seçilmiştir. Belirlenen çalışmalar dışında farklı meâllere de mümkün oldukça yer verilmiştir. Çalışmanın amacı kırâat farklılıklarından kaynaklanan anlam çeşitliliğinin yapılan âyet çevirilerine ne ölçüde yansıtıldığını ortaya koymaktır. Araştırmada karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır. İnceleme sonunda; genel olarak meâllerin pek çoğunda kırâat farklılıklarından kaynaklanan anlam çeşitliliğine yer verilmediği görülmüştür. Örneğin Fatiha sûresi'nin dördüncü âyeti tercümelerde genellikle "kıyamet gününün sahibi" olarak verilirken, ayetteki مَلِكٌ (hükümdar, kral) anlamındaki kırâat farklılığı dikkate alınmamıştır. Bunun istisnası Hasan Basri Çantay'dır. Söz konusu kısmı "din gününün sahibi ve hükümdarı" şeklinde tercüme ederek, ilgili kırâat farklılığından kaynaklanan anlamı meâline yansıtmıştır. Bir başka örnek ise Bakara sûresi'nin yüz altıncı âyetidir.

Bu âyet çoğunlukla "Bir âyetten neshettiğimizi veya unuttuğumuz şeyleri" ve benzeri ifadelerle tercüme edilmiştir. Âyetin نَسَّأَهُمَا "erteledi" şeklinde farklı okunuşundan doğan anlam çeşitliliği bazı meâllere yansıtılmıştır. Bunlardan biri olan ve Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan meâlde söz konusu bölüm, "Herhangi bir âyetin hükmünü nesh edersek veya unutturursak (ya da ertelersek)" şeklinde çevrilmiştir. İzmirli İsmail Hakkı da anlam farklılığını benzer bir ifadeyle yansıtmıştır. Bir başka örnek ise Bakara sûresinin iki yüz sekizinci âyetidir. Bu âyette السَّلْمُ şeklinde farklı bir kırâat bulunmaktadır. Bu farklılığın çevirilere üç şekilde yansıtıldığı görülmüştür. Birinci yaklaşım السَّلْمُ okunuşundan kaynaklanan "teslimiyet" anlamını, ikinci yaklaşım السَّلْمُ okunuşundan kaynaklanan "selam" anlamını, üçüncü yaklaşım ise her iki manayı da kendi meâline yansıtmayı tercih etmiştir. Mesela Süleyman Ateş ilgili bölümü "Ey iman edenler, hep birlikte İslâm'a (ya da barışa) girin." şeklinde tercüme etmiştir.

Çalışma sonucunda İzmirli İsmail Hakkı ve Hasan Basri Çantay'ın kırâat farklılıklarını âyet meâllerine, nispeten daha fazla yansıttığı tespit edilmiştir. Mehmet Okuyan'ın kırâat farklılığından kaynaklanan anlam çeşitliliğinden ziyade ilgili âyetin farklı yorumlarına odaklandığı görülmüştür. Süleyman Ateş'in kırâat farklılığından kaynaklanan anlam çeşitliliğine bazen âyetin meâlini paylaştığı bölüm yerine tefsir ettiği kısımda değindiği görülmüştür. Benzer şekilde Elmalılı Hamdi Yazır'ın da âyeti tefsir ettiği bölümde kırâat farklılığından kaynaklanan mana farklılığına yer verdiği görülmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan meâlde ise çoğunlukla kırâat farklılığından kaynaklanan anlam çeşitliliğine yer verilmediği görülmüştür. Tespit edilen sonuçlar, kırâat farklılığından kaynaklanan anlam zenginliğine yer verilmemesinin tercüme açısından bir eksiklik olduğunu ve tercümelerde bu husus dikkate alınması gerektiğini göstermiştir. Bu bağlamda özellikle kırâat farklılıklarından kaynaklanan anlam zenginliğini yansıtan açıklamalı meâl türünden eserlerin telif edilmesinin oldukça faydalı olacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Tefsir, Kur'ân, Meâl, Ferş, Usûl.

Giriş

Asırlar geçmiş olmasına rağmen insanoğlunun hâlâ Kur'ân'ın anlam hazinesinden saklı cevherleri keşfetme çabasında olması, Kur'ân-ı Kerîm'in anlam zenginliğinin birer yansıması olarak görülmedir. Kur'ân'ın anlam dünyasının zenginleşmesinde Arap dilinin yapısı, barındırdığı sözcüklerin çoğu zaman birden fazla anlam içermesi ve bunlarla bağlantılı olarak insanları âciz bırakan belagati önemli rol oynamaktadır. Kırâat ilminin kapsamına giren farklı kırâatlerin varlığı da söz konusu anlam zenginliğine katkı sunan bir başka unsur olarak dikkat çekmektedir.

Geçmişten günümüze Kur'ân'ın anlaşılması ve hayata yansıtılması üst gayesi altında farklı amaçlara yönelik olarak çok çeşitli tefsirlerin telif edildiği bilinmektedir. Bu tefsirlerin bazıları günümüzde Türkçeye aktarılmış olsa da çoğunluğu hala Arapça aslıyla okunmaktadır. Kur'ân'ı tefsirler üzerinden anlamaya çalışmanın daha fazla vakit alması ve bu eserlerin çoğunu okumak için Arapça tahsiline ihtiyaç duyulması bu konuda farklı arayışlara sebep olmaktadır. Kur'ân meâllerinin alternatif bir anlama aracı olarak sunulması söz konusu arayışın neticelerinden biri olarak görülmelidir. Bu bağlamda ilâhî mesajı anlama ihtiyacına cevap olması, Kur'ân'ın anlam dünyasıyla geniş kitlelerin kolay bir yoldan buluşması vb. gerekçeler ve hedefler temelinde son yüzyılda giderek artan bir şekilde Kur'ân meâli çalışmaları telif edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında meâl çalışmalarının temel hedefinin Kur'ân âyetlerinin doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sunmak olarak özetlenebileceğini söyleyebiliriz. Ancak yukarıda da zikredildiği üzere Kur'ân âyetlerinin doğru anlaşılabilmesi için öncelikle bu âyetlerin içerdiği anlamların Türkçeye sahih bir şekilde aktarılması gereklidir. Bu ise meâl yazarının başta Arap dili ve belagatına ve Kur'ân ilimlerine hâkimiyet olmak üzere pek çok hususta bilgili olmasını gerektirmektedir. Bu gerçekten hareketle âyetlerin sahih ve kapsamlı bir çevirisi için meâl yazarının birden fazla unsura dikkat etmesi gerektiğini söyleyebiliriz ki bu unsurlardan biri de kırâat farklılıklarıdır. Her ne

kadar her kırâat farklılığı anlamı doğrudan etkileyen bir yapıya sahip olmasa da bazı kırâat farklılıklarının anlam çeşitliliğine sebep olduğu malumdur. Bu yüzden meâllerde bu tür kırâat farklılıklarının dikkate alınması ve imkânlar ölçüsünde çevirilere yansıtılması Kur'ân âyetlerinin kapsamlı bir çevirisini yapma amacıyla olanlar açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada anlam çeşitliliğine sebep olan kırâat farklılıklarından bazıları incelenecek ve bunların Kur'ân meâllerine ne ölçüde yansıtıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Literatüre bakıldığında konuyla ilgili bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birinde kırâat farklılıklarının meâllere yansıtılması son derece özet bir şekilde incelenmiştir ve çalışmamızda yer alan örneklerin pek çoğuyla bu çalışmada seçilen âyetler örtüşmektedir.¹ Diğer bir çalışmada ise kırâatler anlamsal etkiden ziyade usûl okunuşlarına giren bazı lafızların farklı okunmasından kaynaklı birtakım anlam zenginliklerine işaret edilmiştir.² Kırâat-meâl ilişkisini inceleyen diğer çalışmalar ise belli bir meâli veya belli bazı sureleri esas almaktadır.³ Makalemizin bu çalışmaların pek çoğundan farkı, kırâat-meâl ilişkisini mukayeseli olarak incelemesi, sûre sınırlandırması yapmaksızın anlam açısından belirgin bir etkinin görüldüğü kırâat farklılıklarını örnek olarak seçmesidir. Söz konusu mukayese için erken dönem meâllerden İzmirli İsmail Hakkı, Hasan Basri Çantay, Elmalılı Hamdi Yazır'ın meâlleri, yakın dönem meâlleri arasından Süleyman Ateş, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Mehmet Okuyan'ın meâli tercih edilmiştir. Bu tercih iki türlü mukayeseye imkân tanımaktadır. Bunlardan birincisi ilk dönem ile sonraki dönem meâller arasındaki farklılığa, ikincisi ise her dönemin kendi içerisinde barındırdığı farklılığa yöneliktir. Erken dönem meâllerinden seçilenlerin dönemsel farklılıktan öte özel bir tercih sebebi bulunmamaktadır. Sonraki dönem meâllerden belirlenenler ise yukarıda belirtilen gerekçeye ilaveten kısmen farklı Kur'ân anlayışlarına sahip olmaları nedeniyle tercih edilmiştir. Âyet meâlleri verilirken Diyanet İşleri Başkanlığınca basılan *Kur'ân Yolu* isimli meâl-tefsir tercih edilmiştir.

Çalışmamızın hedefini anahatlarıyla; kırâat farklılıklarının anlama etkisini görmek, bu etkinin meâllere yansımalarını mukayeseli olarak müşahade etmek ve uygun görülen hususlarda çözüm önerisi sunmak şeklinde sıralayabiliriz. Çalışmada çoğunlukla mukayeseli analiz yöntemi kullanılmıştır.

1. Kırâat İlimine Genel Bakış

Arapça قَرَأَ kökünden gelen kırâat (القراءة) lafzı bir masdar olup, “okumak, tilavet etmek ve toplamak” anlamlarına gelmektedir.⁴ Bir ilim dalı olarak ise kendisiyle Kur'ân'ı nakledenlerin ittifaqlarının veya hazf, ispat, tahrik, teskin, fasl, vasl vb. noktalardaki ihtilaflarının bilindiği ilim olarak veya Kur'ân lafızlarının eda ediliş keyfiyetini inceleyen ilim olarak tarif edilmektedir.⁵

Kırâat ilminin doğuşu pek tabii olarak Kur'ân'ın nüzûl dönemine kadar uzanmaktadır. Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğunu bildiren sahih hadisler⁶ kırâat farklılıklarının önemli bir dayanağı ol-

¹ Rahim Tuğral, “Günümüz Türkçe Tefsir ve Meâllerde Kırâat Farklılıklarının İzleri”, *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 1992), 203-216.

² Necati Tetik, “Bazı Kırâat Kavramları Açısından Günümüz Meâllerine Kısa Bir Bakış ve Bazı Örnekler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 197-210.

³ Yakup Yüksel, “Kırâat Farklılıklarının Meâllere Yansıtılması Sorunu” (İsra ve Kehf Sûreleri Örneği), *EKEV Akademi Dergisi* 20 (2016), 619-640; Ali Öge, “Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kırâatlerin Kullanımı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/34 (2012), 51-82.

⁴ Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dâru Sadır, 1993), 1/128; Ebu Nasr el-Cevherî el-Fârâbî, *es-Sihâh Tâcu'l-Lugati ve Sihâhu'l-Arabîyyeti*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 1/64-65.

⁵ Ebü'l-Hayr Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürişidü't-talibîn* (Beyrut: Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 9; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû fuzalâ 'i'l-beşer*, thk. Enes Mehera (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2006), 6.

⁶ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhih*, thk. Mustafa Dîb el-Buga (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Tevhîd”, 53 (No. 7111); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi 'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1955), “Mesâcid”, 560. Yedi harf ve kırâat meselesi ihtilaflı bir mevzu olup konu hakkında çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları için bk. Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar* (İstanbul: Ensar

muştur. Hz. Peygamber hayattayken bazı sahâbîler bizzat kendisinden çeşitli yollarla kırâat tahsil etmiştir. Übey b. Kâ'b (öl. 33/654) ve Abdullah b. Mesud (öl. 32/652-53) bunların başında gelmektedir. Ashâb kırâatlere Hz. Peygamber'in vefatından sonra da büyük önem vermiş, farklı kırâatleri ve söz konusu rivâyetleri muhafaza etmiştir. Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir döneminde toplanması ve Hz. Osman döneminde istinsâh faaliyetinde Kur'ân ve kırâat bilgisine sahip olan bu sahâbîler önemli görevler icra etmiştir. Ashabın üzerinde icmâ ettiği Hz. Osman mushafları Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi çeşitli şehirlere gönderilmiştir. Bu şehirler başta olmak üzere İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinde kırâat ilmi merkezleri doğmuştur. Kırâat ilmiyle ilgili telif edilen eserlerin hicri 70 ve 80'li yıllara kadar gitmesi, kırâat âlimlerinin pek çoğunun tâbiîn neslinden olması bu ilmin kısa sürede hızlı bir şekilde mesafe kat ettiğini göstermektedir. Kırâat çalışmaları hicri ilk üç asırda genellikle Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi merkezlerde yoğunlaşmıştır. Sonraki dönemlerde gerçekleştirilen fetihlerle birlikte Kuzey Afrika, İran, Endülüs, Mısır ve Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Bu bölgelerdeki kırâat âlimleri gerek kelimeler gerekse tahfif, kasr, imâle, med, idgam gibi kelimelerin okunuşlarıyla ilgili farklı kırâatleri çeşitli âlimlerden almış, bunlar arasında tercihte bulunmuş ve kırâat ilmindeki birikimlerini sonraki nesillere aktarmıştır. Başlangıçta sahih rivâyet ve okuyuşlar arasında tercihte bulunan ulemânın sayısı hayli fazla iken insanların bunlardan bazılarını daha çok tercih etmeleri üzerine ilk kırâat ekolleri ortaya çıkmıştır. Kısaca özetlenecek olursa; pek çok kırâat imamının sahâbeyle görüşmesi, bu kişilerin çok sayıda sahâbînin yaşadığı Mekke, Medine, Şam, Kûfe gibi merkezlerde bulunmaları, kırâatlerinin yazılı hale gelinceye değin çok sayıda kırâat ilmiyle iştilal eden pek çok râvi tarafından nakledilmiş olması bu imamların kırâatlerine güvenilmesini sağlamıştır. Bir diğer ifadeyle sahih senedle Hz. Peygamber'den gelen, resm-i Osmânî'ye ihtimalen de olsa muvafakat sağlamış ve bir yönüyle de olsa Arap dili gramerine uygun olan kırâatler genel kabule mazhar olmuştur.⁷

Kırâat ilminin menşeiyle ilgili bir diğer kabule göre, kırâatler de Kur'ân gibi vahiy olarak indirilmiştir.⁸ Kırâat ilminin doğuşuyla ilgili bu düşünceden hareketle iki farklı görüş öne sürülmüştür. Bunlardan birincisine göre kırâatler hicretten önce Mekke'de nâzil olmuştur. Bunun delili söz konusu tespiti destekleyen hadislerdir. Bunlardan birine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Cebrail bana bir harf üzere (Kur'ân'ı) okuttu, ondan artırmasını istedim ve o da artırdı. Bu hal yedi harfe gelinceye kadar devam etti.”⁹ Bununla birlikte Kur'ân sûrelerinin çoğunluğu Mekke'dir ve bu sûrelerde Medenî sûrelerde olmayan kırâatler bulunmaktadır. Ayrıca kırâatlerin Medine'de ikinci kez nâzil olduğuna dair bir delil olmaması da kırâatlerin Mekke'de nâzil olduğunu göstermektedir. İkinci görüşe göre kırâatler Medine'de nâzil olmuştur. Bu görüşün gerekçelerinden biri, Mekke'de kırâat konusunda bir ihtilaf olmadığı için farklı kırâatlere ihtiyaç duyulmamasıdır. Buna göre Medine döneminde farklı kabilelerin İslâm'a girmesi ve kırâatler konusunda ihtilafın ortaya çıkmasıyla birlikte kolaylık olması için ihtiyaca binaen kırâatler nâzil olmuştur. Bu iki görüşü telif etmek isteyen bazıları ise kırâatlerin İslâm'ın bidâyetinden itibaren nâzil olduğunu ancak Mekke döneminde ihtiyaç duyulmadığı için Kur'ân'ın tek lehçe üzerine okunduğunu, Medine dönemiyle birlikte nâzil olan diğer kırâatlerin okunmasına izin verildiğini söylemişlerdir.¹⁰

Kırâat ilmine dair literatürün oluşması diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi zaman almıştır. Arap yazısının hicri birinci asra kadar yeterince gelişmemiş olması, İslâm'ın farklı coğrafyalarla kültürlerle

Yayınları, 2010), 19-192; Abdulhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitimi Öğretimi Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 36-45; M. Zâhid el-Kevserî, *Yedi Harf Nedir?* çev. Yunus Ekin, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2002), 105-112; Osman Kaya, *Kur'ân'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahru'f-u's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)*, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2004, 8/2, s. 219-244; Harun Ögmüş, “Yedi Harf Meselesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (Eylül 2010), 1-23.

⁷ Abdülhamit Birışık, “Kırâat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 25/426-427.

⁸ Ebü Tâhir Abdulkayyûm es-Sindî, *Safahât fi ulûmi'l-kiraât* (Mekke: Mektebetu'l-İmdâdiyye, 1994), 28.

⁹ Buhârî, “Bed'ü'l-Halk”, 6 (No. 3047).

¹⁰ es-Sindî, *Safahât fi ulûmi'l-kiraât*, 28-30.

tanışması ve etkileşime girmesi bununla bağlantılı olarak Müslümanlar arasında görülen kırâat ihtilaf-ları, bu konunun öncelenmesini ve belli bir disiplin altında sistematize edilmesini gerektirmiştir. Tedvin dönemi âlimlerinin söz konusu ihtiyaca cevap vermeye matuf olarak kırâat ilmine ağırlık vermesiyle birlikte bazı eserler ortaya çıkmış, böylece adından söz edilebilecek bir kırâat literatürünün temeli atılmıştır.¹¹ Kırâat ilminin gerek tedvini gerekse geleceğe taşınması hususunda İbn Mücâhid (öl.324/936) kritik bir rol oynamıştır. O, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâa* adlı eseriyle İslâm beldelerinde büyük kabul gören kırâatlerin sayısını yedi olarak kayda geçirmiştir.¹² Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) kırâat ilminde bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Ancak öncesinde İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (öl. 381/992) *el-Ğâye fi'l-kırâati'l-aşr* eserinde ilk defa on kırâate yer vermiş¹³ olsa da İbnü'l-Cezerî ortaya koyduğu eserler neticesinde on kırâatın (kırâat-ı aşere) yaygınlaşmasını sağlamıştır. Kırâat ilminin öğretiminde ve günümüze kadar bütünlük içerisinde ulaşmasında İbnü'l-Cezerî'nin önemli rolü bulunmaktadır. Özellikle Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) *et-Teyşîr* adlı eserine *Tahbîrû't-teyşîr* ile, yine seb'a kırâatında manzûm eser olan Şatîbî'nin (öl. 590/1194) *Hirzû'l-emânî* adlı eserine yaptığı *Dürre* adlı çalışmasıyla kırâat ilminin tedrisatı yönüyle sistematik hale dönüşmesini sağlamıştır. Türkiye'de ve diğer bazı İslâm ülkelerinde kırâat ilminin taliminde devam ettirilen icâzet geleneğindeki sened zincirlerinin çoğunlukla İbnü'l-Cezerî'ye isnad edilmesi onun bu sahadaki yetkinliğiyle doğrudan ilintilidir.¹⁴ Günümüze gelindiğinde kırâat ilmi; pratikte Kur'ân'ın tilavet boyutunu, lafızların edâ edilmiş keyfiyetini, teoride farklı kırâatlerin anlama etkisinin incelenmesi gibi temel iki kanal üzerinden sürdürülmektedir. Kırâat ilmi içerdiği farklı anlamlar sebebiyle tefsir, fıkıh ve kelâm gibi diğer İslâmî ilimlerle sıkı ilişki içerisinde bulunmakta, bu ilimlere sağladığı malzemeyle bu ilimlerin başvuru kaynaklarından biri olmaya devam etmektedir.

1.1. Kırâat Farklılıkları

Literatürde kırâat farklılıkları kavramıyla kastedilen, çoğunlukla Kur'ân lafızlarının okunuş keyfiyetindeki değişikliklerdir.¹⁵ Kırâat farklılıklarına konu olan bu değişiklikler iki kısımda incelenmektedir. Zaman zaman âyetin anlamını da etkileyen kârîlerin lafzın kendisinde –ki bu çoğunlukla lafzın harflerinin veya hareketlerinin farklı okunması sûretiyle kendini göstermektedir- ihtilaf ettiği, değişik okuyuşlar “ferş” olarak nitelendirilmekteyken; anlama etkisi olmaksızın lafızların daha çok fonetik boyutuna giren imâle, idğâm ve med gibi tecvid kuralları olarak bilinen hususlardaki ihtilaf, kırâat literatüründe “usûl” kavramıyla ifade edilmektedir.¹⁶ Söz gelimi medd-i muttasılın kaç elif miktarı olması gerektiği gibi Kur'ân'ın genelinde aynı şekilde uygulanan ancak kârîden kârîye değişiklik gösterebilen kırâat farklılıkları usûle örnektir. مَلِك ve مَالِك arasındaki okunuş farklılıkları gibi –ki buradaki değişiklikler anlama da etki edebilmektedir- ihtilaf ise ferşe örnektir.¹⁷ Örnekleri biraz daha çoğaltacak olursak; “شَاءَ، جَاءَ” gibi lafızlarda yapılacak meddin iki, üç, dört yahut daha fazla olmasının, وَالصُّحُفِ، سَجِيءٍ lafızlarının¹⁸ “ve'd-duhî” ve “secî” şeklinde; اِبْرَاهِيمَ/İbrâhîm lafzının اِبْرَاهِمَ/ İbrâhîme biçiminde، مَا

¹¹ Abdulhamit Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 30.

¹² Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 31.

¹³ İbn Mihrân el-İsbâhânî sonrası çalışmalar için bk. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleriyle Kırâat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016),

¹⁴ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/552-554.

¹⁵ Ahmed Mahmud Hafeyân, *Eşherü'l-mustalehât fi fenni'l-edâi ve ilmi'l-kirâat* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- İlmîyye, 1422/2001), 164.

¹⁶ Abdulfettâh b. Muhammed el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtibiyyeti fi'l-kirâati's-seb'* (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî, 1992); 199; es-Sindî, *Safahât fi ulûmi'l-kirâat*, 143; Hafeyân, *Eşherü'l-mustalehât*, 164; Ali b. Ebî Muhammed ed-Divânî, *Ravdatü't-takrîr fi ihtilâfati'l-kirâati* (Riyad: Dâru'l-Âsime li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2011), 57.

¹⁷ Ebü'l-Kâsım Şihabuddîn Ebu Şâme el-Makdisî, *İbrâzu'l-Meâni min hirzi'l-emânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, ts.), 317-319; Muhammed Abbas el-Bâz, *Mebâhis fi ilmi'l-kirâat*. (Kâhire: Dâru'l-Kelime, 2004), 92; Muhammed Ahmed Müflih el-Kudât vd., *Mukaddimât fi ilmi'l-kirâat* (Ummân: Dâru İmâr, 2001), 77.

¹⁸ ed-Duhâ 93/1-2.

مَسَلَكُكُمْ/mâ selekekum ifadesinin¹⁹ مَا مَسَلَكُكُمْ/mâ selekkum tarzında okunmasının anlama bir etkisi söz konusu değildir.²⁰ Dolayısıyla bunlar usûlî farklılıklardır.

Ferşî kırâat farklılığı olarak nitelendirilen ve anlamda değişikliğe sebep olan kırâat ihtilaflarına ise Tevbe 9/12. âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Bu âyette geçen اِيْمَانًا (yeminler) lafzı, اِيْمَانًا (iman) şeklinde de okunmuştur. Bu ise âyetin ilgili bölümünün “onların yeminleri yoktur” veya “onların imanı yoktur/onların güvenceleri (emanları) yoktur” şeklinde farklı iki anlama gelmesine yol açmıştır.²¹ Diğer bir örnek ise Kasas 28/48. âyetidir. Söz konusu âyetteki سِحْرَانِ (iki sihir) lafzı, سَاحِرَانِ (iki sihirbaz) şeklinde iki farklı kırâate konu olmuştur. Buna göre âyetin ilgili bölümü “iki sihir birbirine destek oldu”, “iki sihirbaz birbirine destek oldu” şeklindeki iki farklı anlamı ifade etmektedir.²²

Yukarıdaki örnekler bize, Kur’ân’ı açıklamak (tefsir) veya temel düzeyde anlamını aktarmak (meâl) isteyen araştırmacıların bilhassa ferşî kırâat farklılıklarına dikkat etmeleri gerektiğini açıkça göstermektedir. Zira bunun göz ardı edilmesi bir anlamda âyetlerin anlam dünyasında yer alan bazı manaların da göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim çalışmamızın kalan bölümünde belli bazı meâllerin bu konudaki tutumu mukayeseli olarak incelenecek ve meâllerde –varsa- göz ardı edilen anlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Ferşî Kırâat Farklılıkları Bağlamında Bazı Kur’ân Meâllerinin Mukayeseli Tahlili

2.1. Fâtîha Sûresi 4. Âyet

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

“Hesap ve ceza gününün mâliki” -

Âyetteki مَالِكِ lafzıyla ilgili iki farklı kırâat vardır. Âsım (öl. 127/745), Kisâ (öl. 189/805), Ya’kûb (öl. 205/820) ve Halefû'l-Âşir (öl. 229/843) yukarıdaki gibi مَالِكِ şeklinde okurken diğerleri مَلِكِ biçiminde okumuştur.²³ Bu ikisinden مَالِكِ “sahip, mâlik” anlamına gelmekteyken, مَلِكِ ise “kral, hükümdar” manasına gelmektedir.²⁴

Bu iki ifadeden hangisinin daha kapsamlı olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bazı müfessirlere göre mâlik lafzı melikten daha kapsamlıdır. Zira Cenâb-ı Hak Kur’ân’da kendini mâlikü'l-mülk olarak nitelendirmektedir.²⁵ Bununla birlikte melik lafzı sadece yönetme ve hükmetme anlamlarını içermekte, mâlik lafzı mülkün hakikatini yani gerçek sahibini ifade etmektedir. Buna göre mülkün gerçek sahibi onun yegâne yöneticisidir, oysa bir mülkte tasarrufta bulunan ve onu yöneten kimsenin mutlaka onun gerçek sahibi olma zorunluluğu yoktur.²⁶ Bazılarına göre ise melik lafzı mâlik lafzından daha kapsamlıdır. Cenâb-ı Hak Kur’ân’da kendini melik olarak nitelendirmektedir.²⁷ Ayrıca mülkü olmayan bir

¹⁹ el-Müddessîr 74/42.

²⁰ Mehmet Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002) 109-118; Ali Öge, “Enbiyâ Sûresi Bağlamında Ferşî Kırâat Farklılıklarının Anlama Etkisi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020), 46-47.

²¹ Abdurrahman b. Muhammed ibn Zencele, *Huccetu'l-Kırâat*, thk. Said el-Afgânî (Beyrut: Dâru'r-Risâle, ts.), 315; Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ' (Beyrut: el-Matba'atü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 2009), 2/278.

²² İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâat*, 547; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/341-342.

²³ Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, *es-Seb'atü fi'l-kırâât* (Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1400), 104; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fi Kırâati's-Seb'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1984), 18.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 10/491-492; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, (Dimeşk, Dâru'l-Kalem 1991), 775.

²⁵ Âl-i İmrân 3/26.

²⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, 2005), 2/344; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1964), 1/142.

²⁷ Tâhâ 20/114; en-Nâs 114/2.

melik tasavvur edilemez ancak hükmü olmayan bir mâlik tasavvur edilebilir.²⁸ Görüldüğü üzere burada bakış açısına bağlı olarak her bir görüşün kendine göre haklı gerekçeleri bulunmaktadır. Nitekim Râzî ve çağdaş müfessirlerden Elmalılı Hamdi Yazır her iki görüşün delillerini aktarmakta ve her iki ifade tarzının da anlam açısından taşıdıkları farklı incelikleri genişçe beyan etmektedir.²⁹

Meâller incelendiğinde söz konusu âyetin çoğunlukla benzer ifadelerle Türkçeye aktarıldığı görülmektedir. Örneğin “Din gününün (mükâfat ve ceza zamanının) maliki (tek hâkimi)”,³⁰ “hesap gününün sahibi”,³¹ “ceza gününün mâliki”,³² “din gününün sahibi”, “hesap gününün hâkimi”³³ şeklindeki çeviriler bunlardan bazılarıdır. Bununla birlikte bazı çevirilerde söz konusu kırâat farklılığının dikkate alındığı gözlemlenmektedir. Söz gelimi Hasan Basri Çantay, “Din gününün tek sahibi ve mutasarrıfı”,³⁴ Ahmet Tekin “mükâfat ve ceza gününün sahibi, hâkimi/sultanı Allah” ifadesini, Besim Atalay “ceza günü egemeni bulunan”, Mahmut Özdemir, “Din gününün mâliki/meliki” ifadesini tercih etmektedir.³⁵

Yapısal olarak meâllerin uzun açıklamalara elverişli olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden yukarıdaki çevirilerin doğal karşılanması gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte kanaatimizce yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ilave birkaç lafızla, bir iki cümleyle veya parantez içi kısa açıklamalarla kırâat farklılığından kaynaklanan anlam zenginliğinin meâllere bir şekilde yansıtılması daha kapsamlı bir çeviri olacaktır. Dolayısıyla yapılacak yeni meâllerde veya yeni baskılarda bu hususa dikkat edilmesinin yararlı olacağı söylenebilir.

2.2. Bakara Sûresi 106. Âyet

مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئَهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِمَّا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

“Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeyde kâdirdir.”³⁶

Bu âyette ilgili iki ferîşî kırâat farklılığı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi âyetin başında geçen مَا نُنسَخُ ifadesidir. İbn Âmir (öl. 118/736) bu ifadeyi nûn harfini dammeleyerek مَا نُنسِخُ biçiminde, onun dışındakiler yukarıdaki şekliyle okumuştur.³⁷ Buna göre مَا نُنسِخُ kırâatinde anlam “bir âyeti nesh ettirirsek” biçiminde, مَا نُنسَخُ kırâatinde ise “bir âyeti (sana) nesh edersek” şeklinde olmaktadır. مَا نُنسِخُ kırâatine göre nesh işleminin Allah’ın emriyle Hz. Peygamber’in sünneti üzerinden gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.³⁸

Âyetteki ikinci kırâat farklılığı ise نُنسِئُ lafzıyla ilgilidir. İbn Kesîr (öl. 120/738) ve Ebû Amr (öl. 154/771) bu lafzı nun harfini fethalayarak ve hemzeli olarak نُنسِئُهَا şeklinde, diğerleri ise yukarıdaki gibi نُنسِئُهَا biçiminde okumuştur.³⁹

²⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi ‘u'l-beyân* (Kâhire: Dâru Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2001), 1/150.

²⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1999), 1/204-207; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 1/92-94.

³⁰ Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1982.) 1/ 24; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/50; Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 1-2.

³¹ Kur'ân Okuyan, (26 Ocak 2024), el-Fâtiha, 1/4.

³² İzmirli İsmail Hakki, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* (İstanbul: Eren Yayınları, ts.), 2; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerimin Meâli Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Yayın, ts.) 1/9.

³³ Türkçe Kur'ân Meâlleri, (Erişim: 27 Ocak 2024), Fâtiha 1/4.

³⁴ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Elif Ofset, 1990), 1/11.

³⁵ Türkçe Kur'ân Meâlleri, (Erişim: 27 Ocak 2024), Fâtiha 1/4.

³⁶ Hayreddin Karaman, vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/179-180.

³⁷ İbn Mücâhid, *es-Seb'atü fi'l-kırâât*, 168; Ebu Abdullah Hüseyin İbn Haleveyh, *el-Hüccetü fi'l-Kırâati's-Seb'a* (Beyrut: Dâru's-Şur'uk, 1981), 86; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşru fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, 2/220.

³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/462.

³⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb'atü fi'l-kırâât*, 168; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr fi Kırâati's-Seb'a*, 76.

نَسَّأَهَا fiili, “erteledi” anlamına gelen نَسَّأ kökünden gelmekte olup bu ifade “onu ertelersek” anlamına gelmektedir.⁴⁰ نُنَسِّسُهَا fiili ise نَسَّس kökünden gelmekte ve bu ifade “onu unutturursak” manasına gelmektedir.⁴¹

Bu durumda âyetin ilgili bölümü نُنَسَّأَهَا fiiline göre “bir âyeti nesheder veya ertelersek mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz” anlamına, نُنَسِّسُهَا fiiline göre ise “bir âyeti nesheder veya unutturursak mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz” manasına gelmektedir.

Meâller incelendiğinde âyetin kırâat farklılığına konu olan bölümünün genel olarak “Biz bir âyetten her neyi nesih veya insa edersek”,⁴² “Biz, daha iyisini veya benzerini getirmedikçe bir âyeti(n hükmünü) yürürlükten kaldırmaz veya unutturmazız.”,⁴³ “Biz neshettiğimiz veya unuttuğumuz (geri bıraktığımız) bir âyetin (yerine)”,⁴⁴ “Biz bir âyetten her neyi nesheder veya unutturursak”,⁴⁵ şeklinde çevrildiği, نُنَسَّأَهَا “onu erteleriz” kırâatinin bazı meâllere yansıtılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bir kısım çevirilerde parantez içi de olsa kırâat farklılığından kaynaklanan anlam çeşitliliğine dikkat edildiği görülmektedir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan meâlde ve İzmirli İsmail Hakkı’nın meâlinde “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek)”,⁴⁶ şeklinde bir çeviri tercih edilmektedir. Bunun dışında diğer bazı meâllerde de “Biz bir âyeti siler, unutturur veya ertelersek”, “Herhangi bir âyeti (hükmen) nesh eder veya (bildirimini) ertelersek” gibi çevirilerle karşılaşmaktadır.⁴⁷

Söz konusu âyetin “nesh” gibi kritik bir mevzuya kaynaklık teşkil eden âyetlerden biri olması hasebiyle âyetin çevirilerinde diğer kırâatin ifade ettiği manaya dipnot veya parantez içi açıklamalarla da olsa yer verilmesi daha isabetli bir tercih olurdu. Nitekim yukarıdaki bazı meâllerde bu hassasiyete dikkat edilmesi âyetin anlamının daha kapsamlı bir şekilde sunulmasını sağlamıştır. Bununla birlikte incelemiş olduğumuz kaynaklar, müstakil birer meâl olarak değil, meâl-tefsir olarak tasarlandığı için ferî kırâat farklılıklarına âyetin meâlinde değil de tefsir edildiği bölümde yer verilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Söz gelimi Elmalılı Hamdi Yazır âyetin meâlinde bu farklılığa yer vermemiş olsa da tefsirinde bu hususa değinmiştir.⁴⁸ Ancak bu böyle olsa da ahengi bozmayacak ve eserin hacmini zorlamayacak ölçüde olduğu müddetçe ufak dokunuşlarla âyetlerin çevirilerinde söz konusu farklılıkların yansıtılması kanaatimizce meâllerin (meâl-tefsirlerin) Kur’ân’ın anlam zenginliğine daha berrak bir ayna olması yönüyle daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

2.3. Bakara Sûresi 208. Âyet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”

Bu âyette السِّلْمِ lafzının okunuşundan kaynaklanan ferî kırâat farklılığı bulunmaktadır. İbn Kesîr, Nâfi’ (öl. 169/785), Ebû Ca’fer (öl.130/747-78) ve Kisâî; sîn harfini fethalı olarak السَّلْمِ biçiminde, Âsım,

⁴⁰ et-Taberî, *Câmi`u'l-beyân*, 2/394; el-Cevherî, *es-Sihâh*, 1/76-77; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 1/166-167.

⁴¹ et-Taberî, *Câmi`u'l-beyân*, 2/397; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/640; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 15/321-322.

⁴² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/458.

⁴³ Ateş, *Kur’ân-ı Kerim’in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, 1/102.

⁴⁴ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/34.

⁴⁵ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/102; Kur’ân Okuyan, (Erişim 27 Ocak 2024), el-Bakara 2/106.

⁴⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 18; Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, 21.

⁴⁷ Türkçe Kur’ân Meâlleri, (Erişim: 28 Ocak 2024), el-Bakara 2/106.

⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/462. Süleyman Ateş de benzer şekilde meâlde bu farklılığa yer vermese de âyetin tefsirinde söz konusu kırâat farklılığının oluşturduğu alternatif anlamı beyan etmiştir. Ateş, *Kur’ân-ı Kerim’in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, 1/102-103. Hasan Basri Çantay ise kırâat farklılığından kaynaklanan değişikliği meâline parantez içerisinde yansıtmuş ve dipnotta gerekçesini açıklamıştır. Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/34.

Hamza (öl. 156/773), Ebû Amr, Ya'kûb (öl.205/821), Halef (öl.229/844) ve İbn Âmir ise sin harfini kesreli olarak السِّلْمِ şeklinde okumuştur.⁴⁹

السِّلْمِ /es-selm kırâatına göre âyet “barışa, selâmete girin” veya “Allah’a teslim olun” anlamına gelmektedir. السِّلْمِ/es-silm kırâatine göre âyetin hangi anlama geldiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre السِّلْمِ lafzı “İslâm” anlamına, bazılarına göre ise “barış (sulh)” anlamına gelmektedir.⁵⁰ Bu durumda âyetin muhtemel üç anlamı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi “Ey iman edenler barışa, selâmete girin” anlamındayken ikincisi “Ey iman edenler İslâm’a girin”, üçüncüsü ise “Ey iman edenler tamamen (Allah’a) teslim olun” manasındadır. Nitekim Ebu Ubeyde’ye göre bu konuda السِّلْمِ، وَالسَّلْمُ، وَالسَّلْمُ şeklinde üç farklı lügat bulunmaktadır.⁵¹ Aslında aktardığımız üç muhtemel anlamdan özellikle son ikisi yaklaşık olarak aynı anlama gelmektedir. Zira İslâm’a girmek bir anlamda Allah’a tamamen teslim olmayı ve itaati gerektirir. Tersinden okunacak olursa, Allah’a tamamen teslim olmak, tabiatıyla onun seçtiği dine girmeyi ve o dinin kurallarına itaat etmeyi netice verir.

Meâller incelendiğinde söz konusu kırâat farklılığından kaynaklanan anlam çeşitliliğiyle ilgili üç farklı yaklaşım gözlemlenmektedir. Bunlardan birincisinde “es-silm” kırâatinin ve bu lafızdaki “barış” anlamının esas alındığı gözlemlenmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen meâllerde âyetin ilgili bölümünü “Ey Müslümanlar kâffeten müsâlemete giriniz”,⁵² “Ey iman edenler hep birden sulh-u selâma giriniz”,⁵³ “Ey o bütün iman edenler! kâffeten silme girin”,⁵⁴ “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin!”⁵⁵ şeklinde çevrildiği görülmektedir. İkinci yaklaşımda “es-selm” kırâatinin anlam dünyasında yer alan teslimiyet manasının merkeze alındığı ve âyetin “Allah'a kendinizi tam olarak teslim edin” vb. şekillerde tercüme edildiği müşahede edilmektedir.⁵⁶ Süleyman Ateş’in de benimsediği üçüncü yaklaşımda ise “Ey inananlar, hepiniz birlikte İslâm’a (veya barışa) girin”⁵⁷ ve benzeri şekillerde İslâmiyet (teslimiyet) ve barış anlamına yer vermek sûretiyle her iki kırâat farklılığının dikkate alındığı fark edilmektedir.⁵⁸

Görüldüğü üzere incelediğimiz meâller çoğunlukla kırâat farklılığından kaynaklanan anlam çeşitliliğini bir arada yansıtmak yerine, iki anlamdan birini esas almayı tercih etmiştir. Bu ise bu âyetin içerdiği anlam zenginliğinin meâllere eksik bir şekilde yansıtılmasına sebep olmuştur.

2.4. Bakara Sûresi 219. Âyet

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ

“Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar vardır.”

Âyetteki كَبِيرٌ lafzıyla ilgili ferîşî kırâat farklılığı bulunmaktadır. Hamza ve Kisâî “be” harfini “se” olarak كَبِيرٌ şeklinde, diğerleri ise كَبِيرٌ biçiminde okumuştur.⁵⁹ كَبِيرٌ lafzı “büyük” anlamına, كَبِيرٌ lafzı ise “çok” manasına gelmektedir.⁶⁰

Buna göre âyetin كَبِيرٌ kırâatine göre yukarıda verilen anlamı dışında “De ki bu ikisinde (içki ve ve kumarda) pek çok günah (zarar) bulunmaktadır.” şeklinde bir diğer anlamı bulunmaktadır. İki farklı

⁴⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb'atü fi'l-kırâât*, 180-181; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fi Kırâati's-Seb'a*, 76; İbn Haleveyh, *el-Hüccce fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 95; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşru fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, 2/227.

⁵⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/597; Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987), 3/177.

⁵¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/352.

⁵² Bilmen, *Kur'ân-ı Kerimin Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/207.

⁵³ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/56; Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, 40.

⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/729.

⁵⁵ Kur'ân Okuyan, (Erişim: 27 Ocak 2024), el-Bakara 2/208.

⁵⁶ Diğerleri için bk. Türkçe Kur'ân Meâlleri, (Erişim: 28 Ocak 2024), el-Bakara, 208.

⁵⁷ Ateş, *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, 1/ 212.

⁵⁸ İzmirli İsmail Hakki, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 33; Ayrıca bk. Türkçe Kur'ân Meâlleri, (Erişim: 28 Ocak 2024), el-Bakara, 208.

⁵⁹ İbn Mücâhid, *es-Seb'atü fi'l-kırâât*, 182; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227.

⁶⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh* 2/801-803; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 5/125-126, 131-132.

kırâat bir arada düşünülüşünde içki ve kumarın; bünyesinde pek çok günahı barındıran büyük birer günah olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebu Hayyân (öl. 745/1344) söz konusu kırâatin ifade ettiği çok sayıda günahın hangi açıdan olabileceğini farklı ihtimaller üzerinden beyan etmektedir.⁶¹

Meâller incelendiğinde genel olarak âyetin ilgili bölümünün “Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: «Onlarda büyük günah vardır.» şeklinde veya önemli farklılık arz etmeyen benzer ifadelerle çevrildiği görülür.⁶² Ayrıca çalışmamızın esas aldığı meâllerin dışında kalan diğer meâllerde de söz konusu farklı kırâatin ifade ettiği anlamın yansıtılmaması dikkat çekicidir.⁶³ Kanaatimizce meâllerde aynı âyetle ilgili farklı hususlarla ilgili açıklama yapılmasına rağmen söz konusu ferşî kırâat farklılığından kaynaklanan anlam zenginliğine yer verilmemesi bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. Bunun muhtemel nedeni ülkemizde yer alan kırâatlerde Âsım kırâatinin dikkate alınmasıdır. Bu böyle olsa da yeri geldikçe bu tür farklılıkların meâllere yansıtılması anlam zenginliğini yansıtması açısından daha isabetli olacaktır.

2.5. Bakara Sûresi 222. Âyet

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِيزِ ۖ قُلْ هُوَ آدْنَىٰ فَاغْتَرِلُوا الْبَسَاءَ فِي الْمَجِيزِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ

Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın.”

Âyetteki *يَطْهَرْنَ* lafzıyla ilgili iki farklı kırâat bulunmaktadır. İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Nâfi' ve Hafs (öl. 180/796) bu lafzı *يَطْهَرْنَ* şeklinde, tâ harfini şeddesiz (tahfif ederek) okumuşlardır. Hamza, Kisâi, Halef ve Âsım'ın Ebubekir rivâyetinde ise ilgili lafzın ta harfi şeddeli olarak *يَطَّهَرْنَ* biçiminde okunduğu görülmektedir.⁶⁴

Âyetteki ferşî kırâat farklılığı ulemânın âyeti farklı yorumlamasına sebep olmuştur. Başlık altında paylaştığımız şekliyle *يَطْهَرْنَ* kırâatini tercih edenlere göre âyetin ilgili bölümü “Hayız veya adet kanı kesilmedikçe kadınlara yaklaşmayın.” anlamına gelmektedir. *يَطَّهَرْنَ* kırâatini tercih edenlere göre ise söz konusu bölüm “Boy abdesti alıp temizlenmedikçe kadınlara yaklaşmayın.” manasına gelmektedir. Âyetin devamında yer alan *فَإِذَا تَطَّهَرْنَ* “temizlendiklerinde” ifadesi buradaki temizlenmenin boy abdesti olduğunu göstermektedir. Çünkü temizlenmek ancak su ile olur.”⁶⁵ Arap dilindeki yetkinliğiyle bilinen müfessir Zemahşerî (öl. 538/1144) de *يَطْهَرْنَ* lafzının hayız kanununun kesilmesi, *يَطَّهَرْنَ* lafzının ise su ile temizlenmek yani boy abdesti almak manasına geldiğini aktarır.⁶⁶ Nitekim söz konusu kırâat farklılığı ve diğer hususlar fukahânın konuyla ilgili hükümde ihtilafına sebep olmuştur. Ebu Hanîfe'ye göre âyetteki temizlenmekten maksat, kanın kesilmesidir; bu sebeple kan kesildiğinde kişinin eşine yaklaşması câizdir. Zira *طَهَّرَ* fiili insanın kesbi olmadan kendiliğinden temizlenmesi anlamına gelirken *تَطَّهَّرَ* fiili ise insanın kesbiyle temizlenmesini ifade eder. Dolayısıyla *يَطْهَرْنَ* kırâatine göre buradaki temizlenmekten kasıt, hayız kanununun kesilmesidir. Şâfi, Mâliki ve Hanbeli'ye göre ise kan kesildikten sonra boy abdestinin alınması gereklidir. Çünkü *يَطَّهَرْنَ* kırâati ve devamındaki *فَإِذَا تَطَّهَرْنَ* ifadesi kişinin temizlenmesini şart kılmaktadır.⁶⁷

⁶¹ Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-muhîtt fi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 2/405.

⁶² İzmirli İsmail Hakî, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 35; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerimin Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/219; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, 1/58; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/760-761; Ateş, *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, 1/227; Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, 43. Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, 42; Kur'ân Okuyan, (Erişim: 01 Şubat 2024), el-Bakara 2/219.

⁶³ Türkçe Kur'ân Meâlleri, (Erişim: 01 Şubat 2024), el-Bakara, 222.

⁶⁴ İbn Mücâhid, *es-Seb'atü fi'l-kırâat*, 182; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyysîr fi Kırâati's-Seb'a*, 80.

⁶⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/731-732; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, ts.), 1/283.

⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/177.

⁶⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/265; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Revâiu'l-Beyân* (Dımeşk: Mektebetu'l Gazzâlî, 1980.), 1/301-302.

Meâller incelendiğinde âyetin ilgili bölümünün çevirilerinde genellikle söz konusu ferîşî kırâat farklılığının dikkate alınmadığı ve benzer ifadelerle Türkçeye aktarıldığı görülmektedir. “Adet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.”⁶⁸, “Hayız zamanında kadınlardan ayrılın, temizlendikleri vakte kadar kendilerine yaklaşmayın.”⁶⁹, “Hayız zamanı kadınlardan çekilin ve temizlenene kadar onlara yanaşmayın.”⁷⁰ çevirileri bunlardan bazılarıdır.⁷¹ Önceki bölümde de belirttiğimiz üzere bazı meâllerin meâl-tefsir yapısında olması sebebiyle âyetin tefsir edildiği bölümde bu ayrıntıların verilmesi anlaşılır bir durumdur. Fakat bu âyetle ilgili olarak incelediğimiz eserlerde biri dışında⁷² âyetin tefsir edildiği bölümlerde de kırâat farklılığına değinilmemektedir.⁷³ Ayrıca burada gözlemlenen husus biraz farklıdır. Şöyle ki; birtakım meâllerde âyetle ilgili parantez içi veya dipnot türünden açıklamalarda farklı bilgilere yer verilmekte ancak kırâat farklılığından kaynaklanan anlam çeşitliliği bahse konu edilmemektedir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan meâlde âyetteki ezâ lafzı ve yaklaşmama hususu dipnotla açıklanmakta ancak kırâat farklılığından kaynaklanan anlam değişikliğine veya farklı yorumlara temas edilmemektedir.⁷⁴ Mehmet Okuyan da âyetle ilgili iki dipnot üzerinden geniş sayılabilecek açıklamalar yapmasına rağmen söz konusu hususa değinmemektedir.⁷⁵ Bu durumun tek istisnası İzmirli İsmail Hakkı'nın meâlidir. Kendisi düştüğü dipnotlarla muhtemel anlam farklılıklarını âyetin meâline olabildiğince yansıtmaya çalışmıştır. Örneğin meâldeki “temizleninceye kadar” ifadesine dipnot düşmesi ve bu ifadeyi “hayız kanı kesilinceye kadar” şeklinde açıklaması, konuyla ilgili fukahânın görüşlerini “veya” diyerek diğer dipnotta kısaca belirtmesi sözünü ettiğimiz yaklaşımın bir yansımasıdır.⁷⁶ Kanaatimizce yapılan açıklamalarda –İzmirli İsmail Hakkı örneğinde olduğu gibi- bir cümleyle de olsa bu hususa değinilmesi âyetin muhtemel anlamlarının daha kapsamlı bir şekilde aktarılmasına hizmet eden bir yaklaşım olacaktır.

2.6. En'âm Sûresi 105. Âyet

وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

Böylece âyetleri, duruma göre çeşitli tarzlarda gönderiyoruz ki, “İyi öğrenmişsin” desinler ve biz, anlayan topluluk için onu iyice açıklamış olalım.”

Âyetteki دَرَسْتَ lafzıyla ilgili üç farklı kırâat bulunmaktadır. İbn Kesîr ve Ebû Amr bu lafzı دَارَسْتَ şeklinde, İbn Âmir ve Yakûb (öl. 205/821) دَرَسْتَ biçiminde diğerleri ise yukarıdaki gibi mevcut haliyle دَرَسْتَ şeklinde okumuştur.⁷⁷ Bazı küçük farklılıklar bulunmakla birlikte ilgili âyetin, دَارَسْتَ kırâatine göre “bunu Ehl-i Kitaptan müzakere ederek öğrenmişsin”, دَرَسْتَ kırâatında “(bunu) öncekilerin masallarından iyice ezberlemiştin”, دَرَسْتَ kırâatında ise “(bunlar eski şeyler) sen bunları bir şekilde iyice öğrenmişsin” anlamına geldiği söylenmektedir.⁷⁸

Meâller incelendiğinde kırâat farklılığına konu olan bölümün, “Tâ ki onlar: «Sen okumuşsun» desinler”,⁷⁹ “sen iyi ders almışssın desinler”⁸⁰ şeklinde çevrildiği görülmektedir. İlgili bölüme “Sonuçta

⁶⁸ Ateş, *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, 1/ 242.

⁶⁹ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/60; Bilmen, *Kur'ân-ı-Kerimin Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/225.

⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/775.

⁷¹ Diğer çeviriler için bk. Türkçe Kur'ân Meâlleri, (Erişim: 01 Şubat 2024), el-Bakara 222.

⁷² Ateş, *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, 1/ 242-244.

⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/775-777; Bilmen, *Kur'ân-ı-Kerimin Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/225.

⁷⁴ Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, 43.

⁷⁵ Kur'ân Okuyan, (Erişim: 01 Şubat 2024), el-Bakara 2/222.

⁷⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 36.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/261; el-Bennâ, *İthâfu fuzalâ 'i'l-beşer*, 271.

⁷⁸ İbn Haleveyh, *el-Hücce fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 264-265; el-Bennâ, *İthâf*, 271; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/106; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 4/608.

⁷⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 142; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/201.

⁸⁰ Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, 153.

‘Sen ders almışsın.’ diyorlar” şeklinde bir anlam veren Mehmet Okuyan düştüğü dipnotta kırâat farklılığına değinirse de ilgili bölümün “sen bunları birilerinden öğrenmişsin gizlice ders almışsın” anlamına da gelebileceğini belirtmektedir.⁸¹

Yazır da ilgili bölümü “yine âyetleri böyle şekilden şekle koyuyoruz ki hem o körlük edenler sana ders almışsın desinler” şeklinde tercüme ederken,⁸² tefsirinde دَرَسْتَ kırâatinden kaynaklanan manayı “Kur’ân’daki bu âyetler farklı ilimlerle alakadar olmakla birlikte tahsile ve ciddi bir eğitime mütevakıftır. Senin bunu ümmî halinle bilmen mümkün olmadığına göre demek ki kimsenin haberi olmadan gizlice ders almışsın.” şeklinde açıklamaktadır.⁸³

Yukarıdaki çevirilerden meâl yazarlarının âyetin tercümesinde benzer bir tavır sergiledikleri kırâat farklılığından kaynaklanan nüansa çevirilerinde yer vermedikleri anlaşılmaktadır.

2.7. Şuarâ Sûresi 137. Âyet

إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ

“Bu öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir.”

Âyette yer alan خُلُقُ lafzıyla ilgili iki farklı kırâat bulunmaktadır. İbn Kesîr, Ebû Ca’fer (öl. 130/747-48), Ebû Amr ve Kisâî bu lafzı “خ” ha harfini fethalı, lam harfini sâkin olarak خُلُق şeklinde okurken, Nâfi’, İbn Âmir, Âsım, Halef (öl. 229/844) ve Hamza ise “خ” ha ve lam harfini dammeli olarak -başlık altında paylaştığımız gibi- خُلُق şeklinde okumuştur.⁸⁴

Söz konusu kırâatlerden خُلُق kırâatine göre âyet, “bu öncekilerin âdetinden (geleneğinden) başka bir şey değildir” anlamına gelirken, خَلَق kırâatine göre “bu öncekilerin uydurmasından başka bir şey değildir” manasına gelmektedir.⁸⁵ Bu ikinci kırâatle ilgili diğer bir muhtemel anlamın “bu öncekilerin yaşadıklarından başka bir şey değildir, doğar ve ölürüz, hayat bundan ibarettir, dirilme ve azap yoktur” şeklinde olduğu da söylenmektedir.⁸⁶

Meâller incelendiğinde bazı meâllerde خُلُق kırâatinin esas alınmak suretiyle “Bu, evvelkilerin âdetinden başka bir şey değildir.”⁸⁷ vb. ifadelerle çevrildiği, bazılarında ise “Bu öncekilerin uydurmalarından başka bir şey değildir.” vb. ifadelerle خَلَق kırâatinin esas alındığı görülmektedir.⁸⁸ Bu ikinci kırâati tercih edenlerden biri de Mehmet Okuyan’dır. Ancak kendisi meâle düştüğü dipnotta çeviride verdiği anlamı kırâat farklılığı üzerinden değil, Sâd 38/7 âyetinde geçen ve uydurma anlamına gelen ihtilâk lafzının aynı kökten gelmiş olması üzerinden gerekçelendirmektedir.⁸⁹ Bunların dışında bazı meâllerde dipnot veya parantez içi açıklamalarla her iki kırâatin verdiği anlamın meâle yansıtılmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin İzmirlî İsmail Hakkı âyetin anlamını “Bu hal, geçmişlerin adetlerinden başka bir şey değildir.” şeklinde ifade etmekte, düştüğü bir dipnotta ise diğer kırâatin içerdiği anlamı “veya bize söylediğiniz şeyler geçmişlerin uydurmalarından başka bir şey değildir” şeklinde aktarmaktadır.⁹⁰

⁸¹ Kur’ân Okuyan, (Erişim: 02 Şubat 2024), el-En’âm 6/105.

⁸² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/2014.

⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/2020-2021.

⁸⁴ İbn Mücâhid, *es-Sab’atü fi’l-kırâat*, 472; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/335-336.

⁸⁵ İbn Zencele, *Hucetu’l-Kırâat*, 518; el-Bennâ, *İthâf*, 423.

⁸⁶ Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 8/180.

⁸⁷ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerimin Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 8/180; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/3634; Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, 43.

⁸⁸ Örneğin Abdülbaki Gölpinarlı, Emrah Demiryent, İlyas Yorulmaz bunlardan bazılarıdır. Türkçe Kur’ân Meâlleri, “Kur’ân Meâli” (Erişim: 04 Şubat 2024).

⁸⁹ Kur’ân Okuyan, (Erişim: 04 Şubat 2024), eş-Şuarâ 26/137.

⁹⁰ İzmirlî İsmail Hakkı, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 374.

2.8. Ahzâb Sûresi 40. Âyet

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ

Muhammed sizin adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir, fakat o Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur.”

Âyetteki ferşî kırâat farklılığı خَاتَم lafzıyla ilgilidir. Âsım bu lafzı te harfini fethalayarak خَاتَم şeklinde, diğer kırâat imamları ise te harfini kesreleyerek خَاتِم biçiminde okumuştur.⁹¹ خَاتَم kırâatına göre ilgili bölüm “Muhammed peygamberlerin sonuncusudur.” manasına, خَاتِم kırâatına göreyse “Muhammed peygamberlerin mührüdür.” anlamına gelmektedir.⁹²

Meâller incelendiğinde söz konusu bölümün “Muhammed sizden birinin babası değildir ancak peygamberlerin sonuncusudur.” veya “peygamberlerin hatemidir” şeklinde çevrildiği ve biri dışında⁹³ diğer kırâatten kaynaklanan “mühür” anlamına temas edilmediği görülmektedir.⁹⁴ Bununla birlikte âyete meâl verirken “hatem” lafzını Türkçeye aktarmadan olduğu gibi kullanan Yazır, tefsirinde kırâat farklılığından kaynaklanan anlam zenginliğini ustalıkla beyan eder. خَاتِم kırâatine göre ifadenin “sona erdiren” veya “mühürleyen” anlamına geleceğini ifade eden Yazır, خَاتَم kırâatına göre ise ism-i alet olup mühür anlamına geldiğini belirtir. Mührün bir şeyin tasdiki olması ve işin nihâyetinde basılması sebebiyle söz konusu iki kırâatin iki ayrı mefhumu yansıttığını belirten Yazır, bu iki mefhumu şu şekilde açıklar: “Hz. Muhammed hem nebileri nihâyete erdiren son Peygamberdir, hem de bütün nebileri tasdik ve tevsik eden ilâhî bir mührüdür.”⁹⁵

Yukarıdaki izah, kırâat farklılıklarının işlevselliğini ve sunduğu anlam zenginliğini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Ancak çoğu mevzuda olduğu gibi kırâat konusunda da insanoğlunun kendisine sunulan imkânları olması gerektiği gibi kullanamadığı bir gerçektir. Bazı indî yaklaşımların kırâat ilminin söz konusu işlevselliğini kendi gayeleri doğrultusunda kullanmaya çalışmaları bu hususu desteklemektedir. Söz gelimi Mirza Gulam'ın ilgili âyetteki hâtem lafzını süs olarak yorumlaması ve “peygamberlerin sonuncusu” olarak çevrilen bölümü “peygamberlerin süsü” olarak açıklaması bunun uç örneklerinden biridir.⁹⁶ Bu örnek, -diğer unsurlar gibi- kırâat ilminden kaynaklanan anlam farklılıklarının da Kur'ân'ın bütünlüğü ve sünnetin beyan ediciliği gibi iki temel kriterin çizdiği çerçevede dâhilinde anlaşılması gerektiğini göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.

2.9. Zuhruf Sûresi 61. Âyet

وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ

“Bilin ki, o kıyamete ait bir bilgidir.”

Bu âyetteki لَعِلْمٌ lafzı iki farklı kırâate konu olmuştur. Bunlardan birincisi yukarıdaki gibi لَعِلْمٌ şeklinde üzerinde icma edilen kırâat olup, diğeri ise lam harfinin fethalanmasıyla لَعْلَمٌ şeklinde A'meş'ten (öl. 148/765) de rivâyet edilen ve kaynaklarda İbn Abbas'a (öl. 68/687-88) nispet edilen şâz kırâattir.⁹⁷

⁹¹ İbn Zencele, *Hucetu'l-Kırâat*, 578; İbn Haleveyh, *el-Hücce fi'l-Kırâati's-Seb'a*, 290.

⁹² et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/122-123; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/485; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kırâat*, 578.

⁹³ Mustafa İslâmoğlu ifadeyi “nebilerin sonuncusu” olarak çevirmiş olsa da düştüğü dipnotta “veya nebilerin mührüdür” şeklinde diğeri kırâatten kaynaklanan anlamı aktarmıştır. Türkçe Kur'ân Meâlleri, (Erişim: 04 Şubat 2024), el-Ahzâb 33/40.

⁹⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 424; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerimin Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 6/2812; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, 2/749; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/3897; Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, 467; Kur'ân Okuyan, (Erişim: 05 Şubat 2024), el-Ahzâb 33/40.

⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/3906.

⁹⁶ Metin Yurdagür, “Hatm-i Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/479.

⁹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/261; el-Bennâ, *İthâf*, 496; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/640.

لَعَلَّم kırâatine göre âyetin anlamı başlık altında verildiği gibiyken, لَعَلَّم kırâatine göre ilgili bölüm “muhakkak ki o kıyamet için bir alamettir” anlamına gelmektedir.⁹⁸ Bu iki kırâat birlikte düşünüldüğünde âyetin “Şüphesiz ki o kıyamet için bir bilgi ve alamettir” şeklinde çevrilmesi mümkündür.

Meâller incelendiğinde âyetin ilgili kısmının bazı meâllerde “Şüphe yok ki, O -Hz. İsa- kıyamet için bir bilgidir.”,⁹⁹ “Ve hakikat o, saat için bir ilimdir.”,¹⁰⁰ “Şüphesiz o Kıyametin (kopacağıın) bir bilgidir.”¹⁰¹ şeklinde çevrildiği ve diğer kırâatten kaynaklanan “işaret, alâmet” anlamına –en azından meâlin içerisinde– yer verilmediği görülmektedir. Hasan Basri Çantay söz konusu ifadeyi “Şüphesiz ki o, saat(in) ilmi (kendisiyle bilinenlerden) dir.” şeklinde çevirmiş düştüğü dipnotta ise farklı kırâatten gelen âlamet anlamını paylaşmıştır.¹⁰² İzmirli İsmail Hakkı “Şüphesiz ki Kur’ân o, kıyametin yaklaşmasına bir alamettir”, çevirisiyle doğrudan diğer kırâati esas almıştır.¹⁰³ Mehmet Okuyan ise “Şüphesiz o (Kur’ân/elçi Son) Saat için bir bilgidir” şeklinde bir çeviride bulunmuş, verdiği meâle düştüğü dipnotta nüzul-i İsâ konusuna dair açıklamalarda bulunmayı tercih etmiştir.¹⁰⁴

Malumdur ki “bilgi” ile “alâmet” sözcükleri birbirine yakın anlamları ifade etse de aynı anlama gelmemektedir. Meâl yazarlarının daha kapsamlı çeviriler yapma adına manadaki bu gibi nüans farklılıklarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Bu noktada A’mes’in kırâatinin şâz¹⁰⁵ olduğu bu yönüyle dikkate alınmamasının doğru olduğu ileri sürülebilir. Bu haklı bir gerekçe olabilir ancak A’mes’in kırâatinin, kırâat-i aşereye diğer bazı kırâatleri de ekleyerek kaleme alınan eserlerde öncelenen bir kırâat olduğu unutulmamalıdır. Bu eserlere; Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî’nin (öl. 438/1047) *Kitâbü’r-Ravza fi’l-kırâ’ati’l-ihdâ’ aşere’si*, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Hayyât el-Bağdâdî’nin (öl. 452/1060) *Kitâbü’l-Câmi’ fi’l-kırâ’ati’l-’aşr ve kırâ’ati’l-A’mes’i* ve el-Bennâ’nın (öl. 1117/1705) *İthâfû fuzalâ’i’l-beşer fi’l-kırâ’ati’l-erba’ati’ aşer* adlı eseri örnek olarak verilebilir.¹⁰⁶ Buradan hareketle A’mes’in, kırâatiyle ilgili kaideleri ve hususiyetleri zamanımıza kadar ulaşmış sayılı kurrâ arasında yer aldığı söylenebilir. Öte yandan buradaki istisnâî durum çalışmanın genelindeki genel görüntüyü değiştirmektedir. Zira incelenen diğer âyetlerde yer verilen kırâat farklılıkları şâz olmasa da meâllerde söz konusu farklılıklarına istenen düzeyde yer verilmediği görülmektedir.

Sonuç

Kırâat, Kur’ân’ın güvenilir yollarla günümüze ulaştırılması, usûlüne uygun ve doğru bir şekilde okunması gibi farklı amaçlara hizmet eden fonksiyonel bir ilim dalıdır. Kırâat ilminin işlevlerinden biri de Kur’ân âyetlerine anlam çeşitliliği sağlamak suretiyle Kur’ân’ın anlam dünyasını zenginleştirmektir. Meâller, Kur’ân’ın temel düzeyde anlaşılması amacına hizmet etmesi amacıyla kaleme alınan ve Kur’ân âyetlerinin bir dilden başka bir dile (müellifin anladığı şekliyle) çevrilmesi suretiyle ortaya konulan çalışmalardır. Meâl çalışmalarında âyetlerin ifade ettiği anlamın en doğru şekilde diğer dile aktarılması temel gayedir. Bu açıdan bakıldığında Kur’ân’ın anlam çeşitliliğini göstermesi açısından bazı âyetlerde görülen ve anlama etki eden kırâat farklılıklarının meâllere yansıtılması konusunda hassasiyetle durulması gereklidir.

⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/261; Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâ’iku’t-te’vîl*, thk. Yusuf Ali Bedyevi (Beyrut: Dâru’l-Kelîmu’t-Tayyib, 1998), 3/279. el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 16/105.

⁹⁹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 7/3290.

¹⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/4279.

¹⁰¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 545.

¹⁰² Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 3/900.

¹⁰³ İzmirli İsmail Hakkı, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, 495.

¹⁰⁴ Kur’ân Okuyan, (Erişim: 02 Şubat 2024), *ez-Zuhruf* 43/61.

¹⁰⁵ Sihat şartlarından en az birini taşımayan kırâate, kırâat ilminde şâz kırâat denilmiştir. bk. Birışık, “Kırâat”, 25/429.

¹⁰⁶ Mücteba Uğur, “A’mes”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/54.

Bu çalışmada söz konusu çerçevede İzmirli İsmail Hakkı, Hasan Basri Çantay, Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalılı Hamdi Yazır, Diyanet İşleri Başkanlığı, Süleyman Ateş ve Mehmet Okuyan'ın meâlleri mukayeseli bir bakış açısıyla incelenmiştir. Buna göre söz konusu meâllerde İzmirli İsmail Hakkı'nın âyetlerin meâlinde kırâat farklılıklarından kaynaklanan anlam çeşitliliğine görece olarak daha fazla yer vermeye çalıştığı görülmüştür. Elmalılı Hamdi Yazır'ın bazı âyetlerin meâlinde kırâat farklılığına yer vermese de ilgili âyeti tefsir ettiği bölümde kırâat farklılığından kaynaklanan anlamları beyan ettiği tespit edilmiştir. İncelenen meâllerde bu hususta belirgin bir farklılık olmadığı ve genel yaklaşımların birbirine yakın olduğu müşahede edilmiştir.

Çalışma boyunca incelenen âyetlerden hareketle meâllerde anlama etki etme derecesi dikkate alınarak kırâat farklılığından kaynaklanan anlam çeşitliliğine daha fazla yer verilmesinin isabetli olacağı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda özellikle ferşî kırâat farklılıklarını esas alan meâllerin telif edilmesinin yararlı olacağı, değişik kırâatlerin anlama etkisinin kısa açıklamalar eşliğinde izah edilmesinin bu alandaki ihtiyaca nispeten cevap vereceği düşünülmüştür. Bu noktada söz konusu anlam zenginliğini yansıtmaya adına farklı alternatifler düşünülebilir. Örneğin Âsım kırâati dışında spesifik olarak diğer sahîh kırâatlerden birini veya birkaçını esas alan meâller telif edilebileceği gibi bu konuda karşılaştırmalı meâller kaleme alınabilir. Bu amaca yönelik telif edilen meâllerin başlığında meâlin bu özelliğine işaret edilmesi ve giriş bölümünde konuyla ilgili altyapısı olmayan okuyucular başta olmak üzere genel okuyucu kitlesi için gerekli bilgilendirmenin yapılması yararlı olacaktır. Bütün bu öneriler çalışmamızdan hareketle ulaştığımız tekliflerdir. Elbette sahanın uzmanlarının çok daha kapsamlı öneriler/teklifler sunması mümkündür.

Kaynakça

- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kırâat Eğitim Öğretimi Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". İstanbul: TDV Yayınları, 1999. 20/552-554.
- Altuntaş, Halil. -Şahin Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerim meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1982.
- Bâz, Muhammed Abbas. *Mebâhis fi ilmi'l-kırâat*. Kâhire: Dâru'l-Kelime, 2004.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. *İthâfî fuzalâ i'l-beşer*. thk. Enes Mehera. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerimin Meâli Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Nesa Yayın, ts.
- Bırışık, Abdulhamit. *Kırâat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- Bırışık, Abdülhamit. "Kırâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi u's-şahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buga Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul: Elif Ofset, 1990.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kırâatler*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Dânî, Ebû Amr. *et-Teyşîr fi Kırâati's-Seb'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübu'l-Arabî, 1984.
- Divânî, Ali b. Ebî Muhammed. *Ravdatü't-takrîr fi ihtilâfâtî'l-kırâati*. Riyad: Dâru'l-Âsime li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2011.
- Fârâbi, Ebu Nasr el-Cevheri. *es-Sihâh Tâcu'l-Lugati ve Sihâhu'l-Arabiyyeti*. thk. Ahmed Abdulgafur Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987.

- Hafeyân, Ahmed Mahmud. *Eşherü'l-mustalehât fi fenni'l-edâi ve ilmi'l-kirâât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Hakkı, İzmirli İsmail. *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*. İstanbul: Eren Yayınları ts.
- İbn Haleveyh, Ebu Abdullah Hüseyin. *el-Hücce fi'l-Kirâati's-Seb'a*. Beyrut: Dâru's-Şur'uk, 1981.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1994.
- İbn Mücâhid, Ahmed b. Mûsâ. *es-Seb'atü fi'l-kirâât*. Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1980.
- İbn Zencele, Abdurrahman b. Muhammed. *Huccetu'l-Kirâât*. thk. Said el-Afgânî. Beyrut: Dâru'r-Risâle, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukrîn ve mürşidü't-talibîn*. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed. *en-Neşru fi'l-Kirâati'l-'Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ'. Beyrut: el-Matba'atü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 2009.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimeşk, Dâru'l-Kalem, 1991.
- Kâdî, Abdulfettâh b. Muhammed. *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtibiyeti fi'l-kirâati's-seb'*. Cidde: Mektebetu's-Sevâdî li't-Tevzî, 1992.
- Karaman, Hayreddin vd., *Kur'ân Yolu Türkçe meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kaya, Osman. "Kur'ân'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve AhruFu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2004), 219-244.
- Kevserî, M. Zahid - Ekin, Yunus. "Yedi Harf Nedir". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (Aralık 2002). <https://doi.org/10.17335/suifd.80648>.
- Kudât, Muhammed Ahmed Müflih. vd., *Mukaddimât fi ilmi'l-kirâât*. Ummân: Dâru İmâr, 2001.
- Kur'ân Okuyan*. Erişim 14 Şubat 2024. <https://www.Kur'ânokuyan.com/>
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-Kütubu'l-Misriyye, 1964.
- Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şihabuddîn Ebu Şâme. *İbrâzu'l-Meâni min hirzi'l-emânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, ts.
- Muhammed b. Yusuf, Ebu Hayyân. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi' u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedyevi. Beyrut: Dâru'l-Kelime't-Tayyib, 1998.
- Öge, Ali. "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kıraatlerin Kullanımı". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/34 (2012), 51-82.
- Öge, Ali. "Enbiyâ Sûresi Bağlamında Ferşî Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020), 46-47.
- Öğmüç, Harun. "Yedi Harf Meselesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (Eylül 2010), 1-23.
- Râzî, Ebu Abdullah Muhammed Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1999.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Revâiu'l-beyân*. Dimeşk: Mektebetu'l Gazzâlî, 1980.
- Sündî, Ebü Tâhir Abdulkayyûm. *Safahât fi ulûmi'l-kirâât*. Mekke: Mektebetu'l-İmdâdiyye, 1994.

- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi 'u'l-beyân*. Kâhire: Dâru Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2001.
- Tetik, Necati "Bazı Kırâat Kavramları Açısından Günümüz meâllerine Kısa Bir Bakış ve Bazı Örnekler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 197-210.
- Tuğral, Rahim. "Günümüz Türkçe Tefsir ve meâllerde Kırâat Farklılıklarının İzleri", *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 1992), s. 203-216.
- Türkçe Kur'ân meâlleri*. Erişim: 27 Ocak 2024. <https://Kur'anmeali.com/>
- Uğur, Mücteba. "A'meş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Yurdagür, Metin. "Hatm-i Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yüksel, Yakup. "Kırâat Farklılıklarının meâllere Yansıtılması Sorunu" (İsra ve Kehf Sûreleri Örneği), *EKEV Akademi Dergisi* 20 (2016), 619-640.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987.